

שועל, עקרב, שרף, וגחלי אש

מים ראשונים: מחלוקות חכמים בבית המדרש וגם מחוצה לו עלו לעתים לטונים גבוהים ודיבורים קשים עד מאד והגיעו עד חרמות ונידויים, סילוק מבית המדרש ואפילו שפיכות דמים. לצד אירועים מוכרים וידועים, כמו הדחת רבן גמליאל מנשיאותו (עליה הרחבנו בדברינו בו [ביום שהעבירו את רבן גמליאל מנשיאותו](#) במיוחדים), יש אירועים דרמטיים לא-מעטים, מוכרים אולי פחות. ריכוז אירועים אלה בדף אחד, יכול ליצור רושם מוטעה כאילו זה היה עיקר עיסוקם של חכמים, מה גם שלא הספקנו לרכז את כולם ויבוא מי שיבוא ויטען (ויחכימו) שיש עוד - ולא היא. בה בעת, הכנסת אירועים אלה לספרות חז"ל מעידה על כך שהייתה תופעה כזו ושחכמים לא הסתירוה.

מסכת אבות פרק ב משנה י

הם אמרו שלושה שלושה דברים¹ רבי אליעזר אומר: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך, ואל תהי נוח לכעוס, ושוב יום אחד לפני מיתתך². והוי מתחמם כנגד אורן של חכמים³; והוי זהיר בגחלתן שלא תכוה, שנשיכתן נשיכת שועל, ועקיצתן עקיצת עקרב, ולחישתן לחישת שרף, וכל דבריהם כגחלי אש.⁴

במדבר רבה ג א, פרשת במדבר

"צדיק כתמר יפרח" (תהלים צב) ...⁵ דבר אחר: מה התמרה הזו עושה תמרים ועושה קוצים, וכל מי שהוא מבקש לגבות תמרים, הקוצים שיש בה שולטים בו; כך הם הצדיקים, כל מי שאינו משמר עצמו מהם: נשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף ואף כל דבריהם כגחלי אש.⁶

מסכת יומא דף כג עמוד א

ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: כל תלמיד חכם שאינו נוקם ונוטר כנחש - אינו תלמיד חכם.⁷

בראשית רבה נב ד, פרשת וירא

אמר רבי חייא בר אבא: עובר הייתי לפני בית כנסת של בבליים בצפורין. שמעתי תינוקות יושבים וקוראים: "ויסע משם אברהם ארצה הנגב" (בראשית כ א)⁸ אמרתי: גדולים דברי חכמים שאמרו: "הוי זהיר בגחלתן שלא תכוה שנשיכתן נשיכת שועל ולחישתן לחישת שרף וכל דבריהם כגחלי אש" - שמשעה שפירש אבינו אברהם מלוט, היתה פרישתו פרישת עולם.⁹

¹ זו פתיחה לסדרה של משניות שבהם תלמידי רבי יוחנן בן זכאי אומרים כל אחד בתורו שלושה מכמני חוכמה או מוסר.
² עפ"י פירוש רש"י (מובא בקהתי), כאן מסתיימים שלושה הדברים שר' אליעזר בן הורקנוס אמר, ומכאן ואילך זו תוספת דברים. אך יש שמחלקים אחרת וכוללים את הדברים שלהלן בשלושה שאמר ר' אליעזר, שהרי מי כמוהו נכוה בנשיכתם, עקיצתם, לחישתם וגחלי אישם של חכמים. לא ניכנס כאן לעניין זה. ראה פירוש קהתי על משנה זו.

³ התחמם כנגד אורם ואישם של חכמים, אבל היזהר לא להתקרב יותר מדי ...
⁴ ומי כמו ר' אליעזר בן הורקנוס הרגיש על בשרו את גחלי האש של שאר החכמים, אבל ידע גם לנשוך כשועל ולעקוץ כעקרב, כפי שנראה להלן.

⁵ בקטע שהשמטנו יש דימויים חקלאיים של סוגי תמרים שונים לסוגי אנשים שונים (ובהם הצדיקים). [בארבעת המינים](#) מסמל התמר את אלה שיש להם טעם ויש להם ריח, אבל כאן מסתבר שגם בתוך משפחת התמרים, יש ויש. ראה שם.

⁶ במקורות אחרים נוסף גם הנחש בלחישתו או בנשיכתו, ובתורה מצויים "הנחשים השרפים, ככתוב: "וַיִּשְׁלַח ה' בְּעַם אֶת הַנְּחָשִׁים הַשָּׂרְפִים וַיִּנְשְׁכוּ אֶת הָעָם וַיָּמָת עִם רַב מִיִּשְׂרָאֵל" (במדבר כא ו). ראה דברינו [נחש הנחושות](#) וכן [נחושות](#) בפרשת חוקת. אך הדימוי המרכזי שנוסף במדרש זה הוא התמר שמי שרוצה לאכול מפירותיו מסתכן בקוציו. ראה משל דומה בדברינו [האוכל מן הקור לוקה מן הקורה](#) בפרשת תזריע, בהקשר של מתנות כהונה ותפקידם של הכהנים. לכאורה יש פתרון, לא להתערב יותר מדי בנעשה בבית המדרש ולשמור מרחק. להתחמם מרחוק, לסבול קצת מהקור ולא להסתכן בדברים חמורים יותר. אך מה עם אלה שבתוך בית המדרש פנימה? תלמידי החכמים המצויים בעין הסערה? האם להם יש חסיונות? האם יש מצב שהם נושכים, עוקצים, לוחשים ושורפים האחד את השני?

⁷ ראה שם הסוגיה שדנה איך מותר לתלמיד חכם לנקום ולנטור והרי התורה אמרה: "לא תקום ולא תטור" (שלא לדבר על המשך הפסוק שם "ואהבת לרעך כמוך")! מנסה שם הגמרא שם לתרץ בהבחנה בין נטירה ונקמה של ממון ובין גרימת צער אבל גם זה נדחה וסוף הסוגיה שם שאם אכן התלמיד חכם מקנא בכנות לכבוד התורה ולא לכבודו האישי, מותר לו 'לנקוט בלבד'. ובכל מקרה, מן הראוי שיתפייס וכבר הרחבנו בסוגיה זו בדברינו [מעביר על מדותיו](#) ביום הכיפורים. אז מה נשאר מדברי ר' שמעון בן יהוצדק? נראה שהוא מציין עובדה ולא מידה שיש לנהוג כמותה. כמו האמירה בחיך על תלמידי חכמים שמרבים שלום בעולם.

⁸ אחרי מהפכת סדום ומעשה לוט ובנותיו. "פנה מפני ריח רע", אומר שם המדרש בקטע קודם. ראה דברינו [מפני הבושה](#) בפרשת ויגש שגם אברהם יצא לא טוב מהפרידה מלוט. ראה דברינו [פרידת אברהם ולוט](#) בפרשת לך לך.

⁹ הוי זהיר מלהתקרב לחכמים יותר מדי, אבל הוי גם זהיר מלפרוש מהם (שזו המסקנה שמישהו עלול להסיק מהמקורות עד כאן). לוט פרש לגמרי מאברהם וסופו ששכב עם בנותיו. הקישור שעושה רבי חייא בר אבא בין הפסוק ששמע מתינוקות בית המדרש

מסכת בבא מציעא דף נט ע"א – ע"ב

תנן התם: חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא, רבי אליעזר מטהר וחכמים מטמאין. וזה הוא תנור של עכנאי. ... תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח ... אמת המים יוכיחו ... כותלי בית המדרש יוכיחו ... יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא ... אמרו: אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכיהו ... מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים, ונתעטף שחורים, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות. - אמר לו רבי אליעזר: עקיבא, מה יום מיומיים? - אמר לו: רבי, כמדומה לי שחברים בדילים ממך. - אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו, ונשמט וישב על גבי קרקע. זלגו עיניו דמעות. לקה העולם שלישי בזיתים, ושליש בחטים, ושליש בשעורים.¹⁰

מסכת ראש השנה פרק ב משניות ח-ט

מעשה שבאו שנים ואמרו: ראינוהו שחרית במזרח וערבית במערב. אמר רבי יוחנן בן נורי: עדי שקר הם. כשבאו ליבנה קיבלן רבן גמליאל. ועוד באו שנים ואמרו: ראינוהו בזמנו ובליל עברו לא נראה, וקיבלן רבן גמליאל. אמר רבי דוסא בן הרכינס: עדי שקר הן, היאך מעידים על האשה שילדה ולמחר כריסה בין שיניה? אמר לו ר' יהושע: רואה אני את דבריך. שלח לו רבן גמליאל: גוזרני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעוטיך ביום הכפורים שחל להיות בחשבונך. הלך ומצאו רבי עקיבא מיצר. אמר לו: יש לי ללמוד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי, שנאמר: "אלה מועדי ה' מקראי קודש אשר תקראו אותם" (ויקרא כג ד) - בין בזמנן בין שלא בזמנן, אין לי מועדות אלא אלו. ... נטל מקלו ומעותיו בידו והלך ליבנה אצל רבן גמליאל ביום שחל יום הכפורים להיות בחשבונן. עמד רבן גמליאל ונשקו על ראשו, אמר לו: בוא בשלום רבי ותלמידי. רבי בחכמה, ותלמידי שקבלת דברי.¹¹

מסכת ברכות כז ע"ב – כח ע"א

תנו רבנן: מעשה בתלמיד אחד שבא לפני רבי יהושע, אמר לו: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר ליה: רשות. בא לפני רבן גמליאל, אמר לו: תפילת ערבית רשות או חובה? אמר לו: חובה. ... אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שחולק בדבר זה? אמר ליה רבי יהושע: לאו. אמר לו: והלא משמך אמרו לי רשות! אמר ליה: יהושע, עמוד על רגליך ויעידו בך! ... היה רבן גמליאל יושב ודורש, ורבי יהושע עומד על רגליו, עד שרננו כל העם ואמרו לחוצפית התורגמן: עמוד! ועמד. אמרי: עד כמה נצעריה וניזיל? בראש השנה אשתקד צעריה, בבכורות במעשה דרבי צדוק צעריה, הכא נמי צעריה, תא ונעבריה!¹²

והמשנה במסכת אבות קצת שונה מדברי ר' אליעזר שהזהיר, אדרבא, לא להתקרב יותר מדי לחכמים ולהיזהר מגחלתם. אולי כוונתו כפי שהצענו לעיל, שלא תסיק מסקנה הפוכה – להתרחק מהחכמים. או שלא תתקרב יותר מדי ותיאלץ לפרוש מהחכמים ולהתרחק מבית המדרש. ואפשר שהכוונה היא לדו-צדדיות של הנעקץ והעוקץ. ראה בהמשך המדרש שם שגם אברהם שנסע מהאזור הגובל בסדום והלך לגור בגרר בשדה פלישתים, 'גרר' גם הוא ונאלץ לחזור ולומר פעם שנייה על שרה "אחותי היא". שלא לטובתו ולא לטובתה. ראה דברי התוכחה של אבימלך לאברהם בתורה שם, המובאים בדברינו [הגוי גם צדיק תהרוג](#) בפרשת וירא. כך או כך, דברי רבי חייא בר אבא דורשים ביאור נוסף ועד שנבינם כדבעי נחזור אל בית המדרש ונכוון את אלומת האור אל המצויים בקודש פנימה. מה קורה כאשר תלמידי החכמים נושכים, עוקצים, לוחשים ושרפים האחד את השני?

¹⁰ סיפור תנורו של עכנאי הוא ממחלוקות החכמים הקשות והידועות ביותר שהסתיימה לא רק בנידויו של ר' אליעזר (שהותר רק במותו, ראה סנהדרין סח ע"א), אלא במותו של רבן גמליאל, גיסו של ר' אליעזר, כאשר אשתו של ר' אליעזר (אחותו של רשב"ג) לא שמה לב והוא נפל על אפיו (תפילת אפיים). ראה המשך הסוגיה שם. מה שמדהים בכל הסיפור הזה, שרבים רבים דשו בו, הוא שכל זה בא בגלל 'אונאת דברים'. ראה דברינו [תנורו של עכנאי](#) בפרשת בהר וכן [ר' אליעזר בן הורקנוס – סיפור בחמישה פרקים ואפילו](#) בדפים המיוחדים.

¹¹ כאן לכאורה הסתיימה המחלוקת בלי נשיכות ועקיצות, נידויים ומיתה, בשל גדלות נפשו של ר' יהושע בן חנניה שידע לקבל את הכרעת הרוב (הסמכות), כפי שדרש בעצמו מר' אליעזר לעיל. מחלוקת על הלוח היא מסדר גודל שונה. בטהרה וטומאה יכולים להיות מנהגים שונים ויש מי שמחמיר ומי שמקל (כמו בכשרות היום), אך אין מצב שבו יהיה לוח שנה שונה לקהילות וחכמים שונים (ראה [המחלוקת הגדולה על הלוח העברי](#) בין ר' סעדיה גאון והרב אהרון בן מאיר). ראה דברינו בנושא זה [בוא בשלום רבי ותלמידי](#) ביום הכיפורים, שם שיערנו שר' יהושע לא פקפק ביום שקבע רבן גמליאל (מספק), אלא וויתר על היום שהוא חשב להוסיף (מספק). אבל אם ר' יהושע ידע להנמיך את גחלי האש ולעקר את עקיצת העקרב, לא כך רבן גמליאל כפי שנראה להלן.

¹² גם סיפור מחלוקת זה ידוע למדי ורבים דנו ודשו בו. ואף אנו שלחנו בו יד בדף כפול במדור [המיוחדים](#). בדור כרם ביבנה, זמן לא רב אחרי החורבן, אחרי שרבי יוחנן בן זכאי שיסד את כרם ביבנה פינה את מקומו (באופן שלא מתועד ולא ברור) לרבן גמליאל, מתרחש העימות החמור ביותר בבית המדרש. אולי חמור לא בהיבט האישי בשל גדלות נפשו של ר' יהושע (פעם שלישית), אבל כן בהיבט של מרד חכמים וסילוק הנשיא. האם היה הנושא של תפילת ערבית רשות או חובה כה חשוב עד שרבן גמליאל בחר להעמיד את ר' יהושע על רגליו במחלוקת זו? האם חיפש רבן גמליאל עילה לבסס מחדש את שלטון נשיאי שושלת הלל? האם בדיוק מזה חששו חכמים ובקשו להנהיג שלטון יותר דמוקרטי בבית המדרש? ומי היה זה שהצית שם את האש? רשב"י!

מסכת הוריות דף יג עמוד ב

א"ר יוחנן: בימי רשב"ג נישנית משנה זו.¹³ רבן שמעון בן גמליאל נשיא, רבי מאיר חכם, רבי נתן אב בית דין. כי הוה רשב"ג התם, הוה קיימי כולי עלמא מקמיה. כי הוה עיילי רבי מאיר ורבי נתן, הוה קיימי כולי עלמא מקמייהו.¹⁴ אמר רשב"ג: לא בעו למיהוי היכרא בין דילי לדידהו? תקין הא מתניתא.¹⁵ ההוא יומא לא הוה רבי מאיר ורבי נתן התם. למחר כי אתו, חזו דלא קמו מקמייהו כדרגילא מילתא. אמרי: מאי האי? אמרו להו: הכי תקין רשב"ג.¹⁶ אמר ליה רבי מאיר לרבי נתן: אנא חכם ואת אב"ד, נתקין מילתא כי לדידן. מאי נעביד ליה? נימא ליה: גלי עוקצים, דלית ליה. וכיון דלא גמר, נימא ליה: מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהילתו, למי נאה למלל גבורות ה'? מי שיכול להשמיע כל תהילותיו, נעבריה, והוי אנא אב"ד ואת נשיא.¹⁷ ... אמר להו רבי יוסי: תורה מבחוץ ואנו מבפנים? אמר להו רבן [שמעון בן] גמליאל: נייעילינהו, מיהו ניקנסינהו דלא נימרו שמעתא משמייהו. אסיקו לרבי מאיר "אחרים", ולר' נתן – "יש אומרים".¹⁸ מתני ליה רבי לרבן שמעון בריה: "אחרים אומרים: אילו היה תמורה לא היה קרב".¹⁹ אמר לו (שמעון הבן לרבי יהודה הנשיא אביו): מי הם הללו שמימיהם אנו שותים ושותים אין אנו מזכירים? אמר ליה: בני אדם שבקשו לעקור כבודך וכבוד בית אביך. אמר ליה: "גם אֶהְבֶּתֶם גַם שְׁנֵאֲתֶם גַם קִנְאֲתֶם כְּבָר אֶבְדָּה" (קהלת ט ו); אמר ליה: "הָאוֹיֵב תִּמְנו חֲרָבוֹת לְנַצַּח" (תהלים ט ז).²⁰

תלמוד ירושלמי מסכת שבת פרק א הלכה ד²¹

מתניתין: אילו מהלכות שאמרו בעלית חנניה בן חזקיה בן גרון כשעלו לבקרו וכו'.²² אותו היום היה קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל.²³ רבי ליעזר אומר: בו ביום גדשו את הסאה.²⁴ רבי יהושע אומר: בו ביום מחקו

¹³ המשנה הספציפית שמצוטטת כאן היא תוספתא סנהדרין ז ח שדנה בסדרי הכבוד בבית המדרש ומובאת בגמרא שם כמה שורות קודם, בהבדלי נוסח קלים: "תנו רבנן: כשהנשיא נכנס, כל העם עומדים, ואין יושבים עד שאומר להם: שבו; כשאב ב"ד נכנס, עושים לו שורה אחת מכאן ושורה אחת מכאן עד שישב במקומו; כשחכם נכנס, אחד עומד ואחד יושב עד שישב במקומו".

¹⁴ המשנה (תוספתא) ה"ל טרם הונהגה ולא היה הבדל בכבוד שנתנו לנשיא, לחכם ולאב בית הדין.

¹⁵ רבן שמעון בן גמליאל מבקש ליישם את התוספתא ה"ל על מנת שיהיה היכר בין מעמד הנשיא, החכם ואב בית הדין.

¹⁶ רבן שמעון בן גמליאל בוחר להתקין את התקנה החדשה, ליישם את התוספתא, ביום בו "במקרה" גם ר' מאיר וגם ר' נתן נעדרו מבית המדרש. כשהם באים לבית המדרש ונוכחים בשינוי, הם שואלים מה זה? ועונים להם: ככה התקין רשב"ג.

¹⁷ בתגובה, מציע רבי מאיר לרבי נתן להחליט שלמחרת תידון בבית המדרש מסכת עוקצין הדנה בדיני טומאה וטהרה מיוחדים ולא כל כך רגילה בבית המדרש, וכיוון שתתגלה אי-ידיעתו של רשב"ג בסוגיה, יעבירו אותו מתפקידו. המשך הסיפור שם שהדבר נודע לרשב"ג, הוא התכונן טוב לאותה מסכת, ובתגובה הוציא את שני החכמים מבית המדרש.

¹⁸ סוף דבר שהיה איזה שהוא פיוס, עקב התערבות החכמים (ר' יוסי), אבל פיוס חלקי למדי (עם רבי נתן כן, עם רבי מאיר לא, ראה שם). הרי לנו שלא עובר דור מהעימות לעיל עם רבן גמליאל (אביו של רשב"ג שכאן) ושוב יש עימותים של חכמים עם בית הנשיאות וניסיון להדיחם. אם נבקש להפוך בזכותם של חכמים, בשלוש המחלוקות האחרונות, ולהניח שהן היו ענייניות, נאמר שבראשונה עמד לדין נושא הלוח, בשנייה סדר התפילות לאחר חורבן הבית, ובשלישית, ההבחנה העקרונית שתלמידי החכמים (האקדמיה) צריכים להכפיף עצמם לשררה ולא "ליטול טלית" מנהיגותית. הנשיא איננו חייב להיות החכם הגדול בבית המדרש. הנשיא הוא תפקיד מנהיגותי הן כלפי פנים והן כלפי חוץ – השלטונות הרומיים – שמן הסתם פקחו עין מרחוק על הנעשה ועל המדובר בבית המדרש. האם אלה סיבות מספיק חזקות וענייניות? אולי. אבל לצדן, חיים ובעוטים נשיכת השועל, עקיצת העקרב, לחישת השרף, וגחלי האש של חכמים. לכנות את רבי מאיר "אחרים", היא עקיצת חמורה, על הגבול של הלבנת פנים, בשל הקשר הידוע של רבי מאיר עם אלישע בן אבויה שכונה "אחר" בפי החכמים. ראה דברינו [אלישע בן אבויה – הוא אחר](#) במיוחדים.

¹⁹ מסכת בכורות פרק ט משנה ח: "אמרו משום רבי מאיר אילו היה תמורה לא היה קרב". זה הנוסח שברשותנו שתוקן ע"י רבי לפי המשך הסיפור. בנוסח הראשון, אומרת הגמרא, היה כתוב שם: "אחרים אומרים".

²⁰ היינו, שגם אחרי שתם האויב ונוצח – מקומותיהם נשארים חרבים (רש"י, שטיינזלץ שם). עד כדי כך! אבל הבן לא מוותר וממשיך לטעון שם שבסופו של דבר לא הצליחו החכמים להדיח את רשב"ג ולכן ניתן לגלות כלפיהם סלחנות לדורות. והאב, רבי יהודה הנשיא, שמוכתר כענוותן במקומות רבים ("משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא", מסכת סוטה פרק ט משנה טו): "אמרו משום רבי מאיר – אמר, רבי מאיר - לא אמר". הנה, עוד דור או שניים קדימה, רבי שמעון, בנו של רבי יהודה הנשיא שהוא בנו של רבן שמעון בן גמליאל מהעימות עם רבי מאיר ורבי נתן, גורס משניות עם אביו ולא מבין מי הם אותם "אחרים" שאת מימיהם הטובים שותים בבית המדרש, אבל את שמותיהם אין מזכירים. והאבא, רבי יהודה הנשיא, מסביר לו: "בני אדם שבקשו לעקור כבודך וכבוד בית אביך! בתנורו של עכנאי, עומד רבן גמליאל דיבנה על רגליו (בעת שהיה בסכנת טביעה בספינה) ומכריז: "ריבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל", וכאן, לא שוכח רבי יהודה הנשיא את אותם שפגעו בכבוד בית הנשיאות ומקפיד להעביר את המסר לבנו.

²¹ מרבי יהודה הנשיא נתגלגל אחורה, הפעם, אל הלל ושמאי, ראשי שושלות תלמידי החכמים.

²² ראה מסכת שבת פרק א משנה ד: "ואלו מן ההלכות שאמרו בעליית חנניה בן חזקיה בן גוריון כשעלו לבקרו נמנו ורבו בית שמאי על בית הלל וי"ח דברים גזרו בו ביום".

²³ כך אולי סבור מי שכתב דברים אלה והוא מבית הלל ... אבל בהמשך יבואר הדבר.

²⁴ היינו הוסיפו והרבו. להגדיש את הסאה הוא בעצם דבר חיובי, בפרט במכירה שבה המוכר "מגדיש את הסאה" ומוסיף עוד קצת למשקל או ממרח את פי השק באופן שנשארת "גבעה קטנה" מלמעלה, לטובת הקונה. ראה כל השיטות למריחה במקח וממכר בגמרא בבא בתרא פח-פט (בדברינו [איפה ואיפה – על מדות ומשקלות](#) בפרשת כי תצא). ראה גם מנחות פרק ט משנה ה: "כל המדות שהיו במקדש היו נגדשות", ובילקוט שמעוני פרשת שלח רמז תשמב: "א"ר חמא בר חנינא: זו מדת הטוב שהיא גדושה". כך

אותה.²⁵ אמר לו ר' ליעזר: אילו היתה חסירה ומילאווה – יאזות.²⁶ לחבית שהיא מליאה אגוזין, כל מה שאתה נותן לתוכה שומשמן היא מחזקת.²⁷ אמר לו ר' יהושע: אילו היתה מליאה וחסירוה – יאזות? לחבית שהייתה מליאה שמן, כל מה שאתה נותן לתוכה מים היא מפזרת את השמן.²⁸ תנא רבי יהושע אוניאי: תלמידי בית שמאי עמדו להן מלמטה והיו הורגין בתלמידי בית הלל. תני: ששה מהן עלו והשאר עמדו עליהן בחרבות וברמחים.²⁹

מסכת יבמות פרק א משנה ד – עדויות פרק ד משנה ח

בית שמאי מתירין הצרות לאחים ובית הלל אוסרים. חלצו, בית שמאי פוסלין מן הכהונה ובית הלל מכשירים. נתיבמו, בית שמאי מכשירים ובית הלל פוסלין. אף על פי שאלו אוסרין ואלו מתירין, אלו פוסלין ואלו מכשירין, לא נמנעו בית שמאי מלישא נשים מבית הלל ולא בית הלל מבית שמאי. כל הטהרות והטומאות שהיו אלו מטהרין ואלו מטמאין, לא נמנעו עושין טהרות אלו על גבי אלו.³⁰

מסכת יבמות דף קה עמוד ב³¹

...³² אדהכי, אתא רבי למתיבתא, אינהו דהו קלילי יתיבו בדוכתייהו, רבי ישמעאל ברבי יוסי אגב יוקריה הוה מפסע ואזיל.³³ אמר ליה אבדן: מי הוא זה שמפסע על ראשי עם קדוש?³⁴ אמר ליה: אני ישמעאל בר' יוסי שבאתי ללמוד תורה מרבי. אמר ליה: וכי אתה הגון ללמוד תורה מרבי?³⁵ אמר ליה: וכי משה היה הגון ללמוד תורה

גם דברי ר' אליעזר כן. אז מנין נלקח הביטוי בימינו "הגדיש את הסאה" במשמעות שלילית? אולי מתשובת ר' יהושע לר' אליעזר להלן ואולי מבלבול עם הביטוי "התמלאה הסאה" (אבות דרבי נתן נוסח ב פרק ז, ויקרא רבה ג, קהלת רבה ג י ועוד).

²⁵ למחוק הוא ליישר את הסאה שתהיה בדיוק כמידתה, לא "גבעה" למעלה ולא "בקעה" למטה.

²⁶ כך נאה ויאה לעשות.

²⁷ בין האגוזים יש תמיד מקום לגרעיני שומשום. בימינו משתמשים במשל זה 'מאמנים' ומרצים על ניהול נבון של זמן ומשימות, בתצוגה של צנצנת שלתוכה יש להכניס כסדר הזה: אבנים גדולות, בינוניות, קטנות וחול. ראה למשל [מצגת זו](#).

²⁸ בית הלל טוענים לעומת בית שמאי שתוספת סייגים וחומרות היא כמו להוסיף מים לחבית מלאה שמן. המים דוחקים את השמן (שצף על גבי המים) ושכר הוספת המים יוצא בהפסד השמן. ראה לשונה הקצרה של התוספתא כאן (שבת א יז): "ר' אליעזר אומר: בו ביום גדשו סאה. ר' יהושע אומר: בו ביום מחקו סאה. שכל זמן שהמדה מלאה ואדם נותן לתוכה, לסוף מוציאה ממה שבתוכה". וכבר הרחבנו במקור זה בדברינו [עשו סייג לתורה](#) במיוחדים וכאן נראה שתלמידי בית שמאי אכן הגדישו את הסאה.

²⁹ ראה במקבילה בתלמוד הבבלי שבת יז ע"א, שגם הוא מצייין את היום הקשה שבו גברו תלמידי בית שמאי על תלמידי בית הלל, אבל לא מגיע שם עד כדי שפיכות דמים: "הבוצר לגת, שמאי אומר: הוכשר, הלל אומר: לא הוכשר. אמר לו הלל לשמאי: מפני מה בוצרין בטהרה, ואין מוסקין בטהרה? - אמר לו: אם תקניטני - גורזני טומאה אף על המסיקה. נעצו חרב בבית המדרש, אמרו: הנכנס יכנס והיוצא אל יצא. ואותו היום היה הלל כפוף ויושב לפני שמאי כאחד מן התלמידים, והיה קשה לישראל כיום שנעשה בו העגל". כך גם הנוסח, פחות או יותר בתוספתא שבת פרק א הלכה יז. התוספתא שתלמידי שמאי הרגו בתלמידי בית הלל מצויה רק בירושלמי ולא במקורות אחרים. לא רק שנעצו את החרב בבית המדרש (כפי שמצאנו גם בדין עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואביה, רות רבה ד א, יבמות עו ע"ב, בדברינו [לא יבוא עמוני ומואבי בקהל ה'](#) בפרשת כי תצא. ראה גם נעיצת חרב על פתח בית המדרש, סנהדרין צד ע"ב), אלא גם שלפו אותה. ראה פירוש המאירי בגמרא עבודה זרה לה ע"ב שמבין כפשוטו שהרגו ממש: "הואיל ומסרו עליהם נפשותיהם, כמו שאמרו שם שתלמידי בית שמאי ותלמידי בית הלל נתקוטטו עליהם והרגו מהם זה את זה הרבה". אחרים, כפירוש פני משה בירושלמי שם מסבירים שרק מנעו מתלמידי בית הלל לעלות לעלייה ולהימנות במנין החכמים ולהכריע כשיטת הלל: "ששה מהן. מתלמידי בית שמאי עלו לעלייה והשאר מהם עמדו עליהן מלמטה על תלמידי בית הלל בחרבות וברמחים כדי שלא יעלו וירבו אותן שהן מבית שמאי למעלה על אותן של בית הלל".

³⁰ אחרי הסיפור הקשה על הריגת תלמידי בית הלל בידי תלמידי בית שמאי, אפשר אולי להתנחם במשנה זו, הגם שאין הדברים פשוטים וכבר נדונו באריכות בגמרא יבמות דף יד. אחת המסקנות שם היא שהיו מודיעים זה לזה מי בדיוק נשאו ואיזה טהרות עשו והצד המחמיר היה פורש ונמנע. ראה גם בהמשך הגמרא שם בדף טז ע"א כיצד טורחים חכמי בית הלל לקבל את הסכמתו של רבי דוסא בן הרכינס לשיטתם, אחר שנאמר להם בשמו שהוא פוסק כבית שמאי. ראה הסיפור המעניין הזה שם.

³¹ לפני שנעבור מהתנאים לאמוראים, הנה עוד סיפור על תנאים שמזכיר את הסיפור במסכת הוריות לעיל בנושא כיבוד בבית המדרש. נביא אותו בעברית בסיוע שטיינזלץ (ובאחריות שלנו).

³² ישבים החכמים בבית המדרש מדברים בדברי תורה טרם שנכנס רבי יהודה הנשיא ועדיין לא החל הלימוד הרשמי ועדיין לא תפס כל אחד את מקומו. ראה הדיון שם אם המתפלל צריך שיתן עיניו למטה או למעלה. ופוסק להם ר' ישמעאל בר' יוסי: "כך אמר אבא: המתפלל צריך שיתן עיניו למטה ולבו למעלה".

³³ בין כך ובין כך בא רבי, התלמידים הזריזים והקלים מיהרו לתפוס את מקומם (לא הי להם מקומות קבועים בבית המדרש) ואיל ר' ישמעאל בר' יוסי שהיה שמן וכבד נאלץ לעבור מעל ראשיהם של היושבים על מנת להגיע למקומו.

³⁴ אבדן, תלמיד-שמש של רבי מעיר לר' ישמעאל שהוא "פוסע על ראשי העם". ראה מגילה כז ע"ב שאחת הסיבות לאריכות ימיו של רבי אלעזר בן שמעון הוא שמעולם לא פסע מעל ראשי העם. אבל בתוספתא שראינו בגמרא הוריות לעיל שנינו: "בני חכמים ותלמידי חכמים, בזמן שרבים צריכים להם - מפסיעין על ראשי העם". ור' ישמעאל ברבי יוסי שרבי עצמו נהג בו בכבוד רב, וודאי היה מאלה הנחוצים בבית המדרש. ראה שבת נא ע"א.

³⁵ כבר מכאן, ועוד יותר מהמשך הדברים, נראה שבאבדן (איזה שם סימבולי) היה תלמיד חדש ולא הכיר את ר' ישמעאל בר' יוסי.

מפי הגבורה?³⁶ אמר ליה: וכי משה אתה? אמר ליה: וכי רבך אלהים הוא?³⁷ אמר רב יוסף: שקליה רבי לְמִטְרָפְסִיָּה, דקאמר ליה "רבך" ולא "רבי".³⁸ אדהכי אתיא יבמה לקמיה דרבי, אמר ליה רבי לאבדן: פוק בדקה.³⁹ לבתר דנפק, אמר ליה ר' ישמעאל, כך אמר אבא: איש כתוב בפרשה, אבל אשה - בין גדולה בין קטנה. אמר ליה: תא, לא צריכת, כבר הורה זקן.⁴⁰ קמפסע אבדן ואתי.⁴¹ אמר ליה רבי ישמעאל ברי' יוסי: מי שצריך לו עם קדוש יפסע על ראשי עם קדוש, מי שאין צריך לו עם קדוש היאך יפסע על ראשי עם קדוש?⁴² אמר ליה רבי לאבדן: קום בדוכתיך.⁴³ תאנא: באותה שעה נצטרע אבדן, וטבעו שני בניו וּמְאָנָּו שתי כלותיו. אמר רב נחמן בר יצחק: בריך רחמנא דכספיה לאבדן בהאי עלמא.⁴⁴

מסכת בבא מציעא דף פד עמוד א⁴⁵

יום אחד נחלקו בבית המדרש: הסייף והסכין והפגיון והרומח ומגל יד ומגל קציר, מאימתי מקבלין טומאה - משעת גמר מלאכתן. ומאימתי גמר מלאכתן? רבי יוחנן אומר: משיצרפם בכבשן, ריש לקיש אמר: משיצחצחם במים. - אמר לו: לסטים, בענייני ליסטות ידע! - אמר לו: ומה הנאָתָּ אותי? שם קראו לי רבי, וכאן קוראים לי רבי. אמר לו: הנאיתך שקרבתיך תחת כנפי השכינה.⁴⁶

חלשה דעתו של רבי יוחנן, חלש ריש לקיש.⁴⁷ באה אחותו בוכה, אמרה לו: עשה בשביל בני! אמר לה: "עֲזָבָה יְתָמִיד אֲנִי אֶתְחִיָּה" (ירמיהו מט יא). - עשה בשביל אלמנותי! - אמר לה: "וְאֶלְמָנָתִיךָ עָלֶי תִבְטָחוּ" (המשך הפסוק שם). נחה נפשו של רבי שמעון בן לקיש. והיה מצטער רבי יוחנן אחריו הרבה...⁴⁸ והיה צועק וצורח עד שניטלה דעתו ממנו ובקשו חכמים רחמים עליו ונחה נפשו.⁴⁹

מסכת מועד קטן דף יז עמוד א

³⁶ משה למד מפי הגבורה, ואני אלמד מרבי. כל אחד מרבו בדורו. במילים אחרות, הפער בין משה לקב"ה וודאי גדול מזה שביני ובין רבי יהודה הנשיא. אם משה יכול היה ללמוד מפי הגבורה, קל וחומר אני מרבי.

³⁷ נראה שהדיאלוג מתחמם (ללא צורך) וחוזר על עצמו. אני לא משה, יאמר ר' ישמעאל לאבדן, ורבך הוא לא אלהים. השאלה המתבקשת היא איפה כאן רבי ששומע מן הסתם את הדיאלוג הזה ושותק. מדוע הוא לא מתערב ומעמיד את אבדן במקומו?

³⁸ "מטפרסיה" - גמולו. בהערת ביניים על הסיפור (שאולי נכתבה בצד והועתקה לתוך הסיפור), מעיר רב יוסף שדברי ר' ישמעאל לאבדן: 'זכי רבך אלהים הוא' - השימוש במילה "רבך" במקום "רבי" - הם עקיצה לרבי שיושב בצד ולא מתערב.

³⁹ בין כך ובין כך באה נערה צעירה (ילדה) שהתאלמנה מבעלה ללא ילדים ונשאלה השאלה אם היא חייבת בייבום? שולח רבי את אבדן לבדוק אותה ולברר מה גילה בחוץ.

⁴⁰ עד שאבדן בודק בחוץ, אומר ר' ישמעאל בשם אביו (ר' יוסי בן חלפתא שנחשב בעיני רבי לסמכות הלכתית) שדין יבמה חל גם על קטנה ואין צורך לבדוק. קורא רבי לאבדן ואומר לו שאין צורך בבדיקה. הביטוי "כבר הורה זקן" מופיע מספר פעמים בתלמוד בתור ביטוי של כבוד לר' יוסי בן חלפתא, אביו של רבי ישמעאל. ראה שבת נא ע"א, סנהדרין כד ע"א, כט ע"ב ועוד.

⁴¹ עכשיו אבדן צריך לחזור למקומו ולעבור בין התלמידים היושבים.

⁴² ורבי ישמעאל מוצא את ההזדמנות להשיב לו באותה מטבע ואף להחמיר בה: רק מי שבאמת צריכים לו, מותר לו לפסוע על ראשי העם. שהרי זה נוסח התוספתא. ראה הערה 33 לעיל.

⁴³ רבי מורה לאבדן להישאר עומד על מקומו. נראה שכאן מפנים רבי את התנהגותו הקשה של אבדן כלפי ר' ישמעאל.

⁴⁴ ברוך המקום שנתן לאבדן את עונשו בעולם הזה ולא ייענש לעולם הבא (שקיבל את עונשו כאן). אבל אנו שואלים: האם זה העונש שהיה מגיע לו? ובמה חטאו בניו? זו גדולתו של רבי ישמעאל ברבי יוסי שנוקם ונוטר כל כך? ראה גם בירושלמי כלאיים ט ג וכן בבראשית רבה לג ג איך מקפיד ר' ישמעאל בר' יוסי בכבודו מול ר' חייא המכונה "הגדול". כשרבי נוהג כבוד בר' חייא שריפא אותו מכאביו ומכניס אותו "לפנים", מוחה ר' ישמעאל: ולפנים ממני? ורבי נאלץ להתנצל: "חס ושלום, לא ייעשה כן בישראל". וכשר' ישמעאל פוגש את ר' חייא בבית המרחץ וזה "לא נכנע מפניו", הוא רץ להתלונן לפני רבי וזה קורא לו לברור "למה לא נכנעת מפניו?". וכל הסיפור לעיל בגמרא יבמות מובא "כמשיח לפי תומו" אגב דיון הלכתי של ייבום קטנה.

⁴⁵ אנחנו עוברים מהתנאים לאמוראים. שים לב שחלק מהסיפורים על התנאים לעיל הוא ממקורות אמוראים, ומתאר כיצד ראו האמוראים את התנאים ושימרו את נשיכותיהם ולחשייהם. האם ידעו האמוראים גם לתאר גם את הקפדותיהם, נשיכותיהם ועקיצותיהם הם?

⁴⁶ התפרצותו של ר' יוחנן כלפי ריש לקיש: ליסטים מבין בענייני ליסטות, היא הלבנת פנים ואיסור אזכור לבעל תשובה את עברו (בדומה לגר) ולפיכך בלתי מובנת לחלוטין. אמנם הוא מנסה אח"כ לפייסו: "שקרבתיך לגבי השכינה". אך עדיין... ראה לשם השוואה גמרא חולין עז ע"א שר' יוחנן, שד"כ הלכה כמותו, ידע לחזור בו ולהסכים לדעתו של ריש לקיש: "שאני הכא דהדר ביה ר' יוחנן לגביה דר"ש בן לקיש, דא"ל: אל תקניטני, בלשון יחיד אני שונה אותה".

⁴⁷ ר' יוחנן הקפיד וריש לקיש חלה. חולי של סכנת חיים יש לומר.

⁴⁸ בקטע שהשמטנו, מנסים חכמים להפיס את דעתו של ר' יוחנן בחברותא של תורה, אך ללא הועיל.

⁴⁹ של ר' יוחנן, אחרי זו של ריש לקיש. איזה סוף טראגי של שני ראשי ישיבת ארץ ישראל בשיא ימי התלמוד הירושלמי, גדולה שנראה ששוב לא חזרה. על דמותו וקפדנותו של ר' יוחנן כבר הרחבנו בדברינו [ר' יוחנן קפדן היה](#) במיוחדים ולא נאריך כאן. ראה שם גם המקרה הקשה של הקפדתו של ר' יוחנן על שלא אמרו תורה בשמו, הסיפור על העימות עם רב כהנא שעלה מבבל ללמוד תורה בארץ ישראל, על התלמיד שעשה אותו ר' יוחנן גל של עצמות ועוד. זה אותו ר' יוחנן שמביא במסכת הוריות לעיל את הסיפור על העימות בין רבי שמעון בן גמליאל ורבי מאיר חכם ורבי נתן.

ההוא צורבא מרבנן דהו סנו שומעניה.⁵⁰ אמר רב יהודה: כיצד נעשה? ננדה אותו – צריכים לו חכמים, לא ננדה אותו – יתחלל שם שמים. אמר ליה לרבה בר בר חנה: האם שמעת דבר בעניין זה? אמר לו: הכי אמר רבי יוחנן: מאי דכתיב: "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ה' צבאות הוא", אם דומה הרב למלאך ה' – יבקשו תורה מפיו. ואם לאו – אל יבקשו תורה מפיו.⁵¹ נידה אותו רב יהודה. לסוף נחלש רב יהודה,⁵² באו חכמים לשאול בו (לשאול בשלומו), ובא גם אותו האיש המנודה איתם. כאשר ראה אותו רב יהודה – חייך.⁵³ אמר לו (המנודה לרב יהודה): לא דיין שנידית את אותו האיש,⁵⁴ אלא שאתה גם צוחק עלי? אמר לו: לא עליך אני צוחק, אלא שכאשר אני הולך לעולם ההוא, שמח אני שאפילו לאדם גדול כמוך לא החנפתי.⁵⁵

מסכת ברכות דף יח עמוד א

רבי חייא ורבי יונתן הוו שקלי ואזלי בבית הקברות. הוה קשדיא תכלתא דרבי יונתן. אמר ליה רבי חייא: דלייה, כדי שלא יאמרו למחר באין אצלנו ועכשיו מחרפין אותנו. אמר ליה: ומי ידעי כולי האי? והא כתיב: "והמתים אינם יודעים מאומה" (קהלת ט ה)! אמר ליה: אם קרית – לא שנית, אם שנית – לא שלשת, אם שלשת – לא פירשו לך: "כי החיים יודעים שימותו" (שם) – אלו צדיקים שבמיתתן נקראו חיים.⁵⁶

בבא מציעא דף לג עמוד א

קבעי מיניה רב חסדא מרב הונא: תלמיד וצריך לו רבו מאי?⁵⁷ אמר ליה: חסדא חסדא, לא צריכנא לך, את צריכת לי עד ארבעין שנין.⁵⁸ איקפדי אהדדי ולא עיילי לגבי הדדי. יתיב רב חסדא ארבעין תעניתא משום דחלש דעתיה דרב הונא, יתיב רב הונא ארבעין תעניתא משום דחשדיה לרב חסדא.⁵⁹

פירוש המשנה לרמב"ם על המשנה בה פתחנו, אבות ב

ואמנם אומרו והוי מתחמם כנגד אורן וכו'... הכוונה בזה הציווי, שהוא אומר לך: כאשר תתחבר לחכמים ובעלי המעלות – אל תנהג בחברתם קלות ראש ותרבה להתחטא עליהם. וגם אל יאוימו פניך עמהם, אלא תהיה חברתך

⁵⁰ תלמיד חכם אחד שיצאו עליו שמועות רעות: "שהיה חשוד בדבר עבירה" (שטיינזלץ). מכאן ואילך נביא את המשך הגמרא בתרגום לעברית בעזרת פירוש שטיינזלץ.

⁵¹ רש"י: "הואיל וסנו שומעניה, הא דצריכי ליה רבנן לאו כלום הוא".

⁵² רב יהודה שנידה את אותו תלמיד חכם שיצאו עליו שמועות רעות, חלה ונטה למות.

⁵³ רב יהודה חייך.

⁵⁴ את עצמו, דיבור בגוף שלישי עצמי במקום בגוף ראשון.

⁵⁵ "ונהגתי בך כדיון" (שטיינזלץ). כבר הזכרנו סיפור זה בדברינו [שפתי כהן ישמרו דעת](#) בפרשת תצוה, שם הדגשנו שכאשר חכמים מעתיקים את הפסוק מספר מלאכי: "כי שפתי כהן ישמרו דעת... כי מלאך ה' צבאות הוא" מהכהנים אל עצמם ומבית המקדש אל בית המדרש, חל עליהם הכלל: "קשוט עצמך תחילה". כך נהג רב יהודה, בהיסוס רב ובדלית ברירה, ואולי גם שילם על כך מחיר כבד. שהרי כאן לא מדובר בעונש משמים (שמות רבה וספרי לעיל), כי אם נידוי בידי אדם! ראה אגב המשך הסיפור שם שגם אחרי מותו של רב יהודה לא התירו את נידויו של האיש שלגלג עליו והוא בכה ומת מצער. גם בקבורתו היו בעיות וסופו שנקבר במערה של דיינים, אך לא במערה של חסידים. נשיכתו נשועל וערוד שממית (ברכות לג ע"א).

⁵⁶ זו דווקא דוגמא להערה מתונה ויחסית לא פוגעת. רבי חייא מעיר לר' יונתן שהולך עם ציציותיו באופן גלוי בבית הקברות והן כאילו מוטלות על ראשי הקברים, שאין זה מנהג נכון. כאשר ר' יונתן מצדיק את מעשיו מפסוק בקהלת, סונט בו ר' חייא שאינו מבין את הפסוק שהוא מצטט ומתעלם מתחילתו שמכוונת על הצדיקים שגם במותם נקראים חיים ויש לפיכך להיזהר בכבודם ע"י הליכה עם ציצית תכלת גלויה על פני הקברות. (ראה נושא זה גם בגמרא מנחות מא ע"א, ובברכות יח ע"א לגבי תפילין). נראה שכאן, למרות חריפות המשפט: אם קרית לא שנית ואם שנית לא שלשת וכו', אין כאן מריבה או עקיצה, אולי בגלל סופו של המשפט: "לא פירשו לך" שמטיל לכאורה חלק מהאשמה על מוריו ורבותיו של ר' יונתן שלא למדוהו נכון.

⁵⁷ אגב דיון בדיני כיבוד והחזרת אבדה, אם כבוד ואבדת אביו קודמים או כבוד ואבדת רבו קודמים, ואגב דיון לצורך עניין זה מיהו "רבו מובהק" ומי לא, ואגב אזכור אמרתו של עולא שם: "תלמידי חכמים שבבבל עומדין זה מפני זה, וקורעין זה על זה. ולענין אבדה במקום אביו – אינן חוזרין אלא לרבו מובהק", מביאה הגמרא את שאלתו של רב חסדא לרב הונא, מה הדין של תלמיד שרבו צריך לו (שאוילי במקרה זה כבוד אביו חשוב יותר). רב הונא מפרש לא נכון שאלה זו ורואה בה פגיעה בכבודו (רב חסדא ורב הונא, שניהם תלמידי רב שעלה מארץ ישראל וייסד את הישיבה בסורא. רב הונא שהיה גם ממשפחת ראש הגולה היה בכיר יותר).

⁵⁸ אני לא צריך אותך, חסדא, גוער בו רב הונא, אתה צריך אותי.

⁵⁹ נראה שבסוף הצטערו שניהם על הטעות הזו וישבו כל אחד בתענית ארבעים יום על שהחלישו דעתו של השני ונראה שבסוף התפייסו. עכ"פ מצאנו משתתף בהלווייתו של רב הונא (מועד קטן כה ע"א). ראה גם עירובין סב ע"ב שכל ימי חייו רב הונא לא הורה רב חסדא (בסורא ע"פ). וראה עשרות אם לא מאות דיונים הלכתיים בש"ס בה שניהם מופיעים זה לצד זה. מדוגמא זו והקודמת, נראה כאילו עקיצות ונשיכות האמוראים היו פחותות מאלה של התנאים, אבל אין זה בהכרח כך. מלבד מה שראינו לעיל, ראה המריבה הגדולה בין רב שעולה מארץ ישראל לבבל, מיד כאשר הוא מגיע לבבל ופוגש את שמואל שמתכוון לרפאותו ממחלתו (שבת קח), הקפדתו הקשה של רב פפא על שלושת תלמידי רבא שבאו ללמוד אצלו לאחר פטירת רבם ונראו כמגחכים עליו (תענית ט ע"א), הבחינות שעושה רב אדא בר אהבה לרב דימי לפני שמרשים לו למכור את סחורתו בשוק (בבא בתרא כב ע"א), המריבה בן שילא בר אבינא ורב אסי למי לציית אחרי מותו של רב, מריבה שהסתיימה במותו של רב אסי (נדה לו ע"ב) ועוד. על כל אלה ואחרים, כתבה נילי בן ארי עבודת מאסטר אצל פרופ' אביגדור שנאן ומשם החכמו.

להם שתתקרב עד מקום שיקרבוך. ותעמוד אצל הגבול שיגיעוך אליו, ולא תוסיף להתקרב אליהם יתר על מה שקרבוך, כדי שלא תתקלקל דעתם עליך, ותתהפך אהבתם לשנאה, ולא תגיעך מהם התועלת אשר תקווה אותה. והמשיל זה במי שיתחמם באש, שאם ישב בריחוק מה ממנה - יהנה מחומקה, ויקבל תועלת מאזקה. ואם יפקיר עצמו ויוסיף להתקרב - ייכווה, ותשוב לו התועלת לנוק. והוא ענין אומרו על צד המשל: "הוי מתחמם כנגד אורן שלחכמים, והוי זהיר מגחלתן". אחר כך הוסיף להפחיד מזה, ואמר: אל תחשוב שאם יעקצוך בלשונותיהם תשוב ותפייסם בדברים ויתפייסו, כי הם לא יקבלו הלחש, כמו שלא יקבלו השרף, כמו שאמר: "אשר לא ישמע לקול מלחשים" (תהלים נח ו). ואתה תראה זה במעשה גיחזי עם רבו, וישוע הנוצרי עם יהושע בן פרחיה.⁶⁰

מסכת ברכות דף סד עמוד א

אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא: תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם, שנאמר: "וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך", אל תקרי בניך אלא בוניך. שלום רב לאהבי תורתך ואין למו מכשול יהי שלום בחילך שלוה בארמנותיך למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך למען בית ה' אלהינו אבקשה טוב לך ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום.⁶¹

גמרא קידושין דף ל עמוד ב

ואומר: "אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם לא יבושו כי ידברו את אויבים בשער" (תהלים קכז ה). מאי "את אויבים בשער"? אמר רבי חייא בר אבא: אפילו האב ובנו, הרב ותלמידו, שעוסקין בתורה בשער אחד נעשים אויבים זה את זה, ואינם זזים משם עד שנעשים אוהבים זה את זה, שנאמר: "את והב בסופה" (במדבר כא יד), אל תקרי בסופה אלא בסופה.

מחלקי המים

מים אחרונים: כפי שהערנו בראש דברינו, ריכוז האירועים בהם מתקיים מאמר חז"ל על עצמם: "שנשיכתן נשיכת שועל, ועקיצתן עקיצת עקרב, ולחישתן לחישת שרף, וכל דבריהם כגחלי אש", בגיליון אחד, יכול ליצור רושם מוטעה כאילו זה היה עיקר עיסוקם של חכמים - ולא היא. יש מספיק מקורות בהם מתגלים חכמים במלוא ענוותנותם, סבלנותם ואורך רוחם. גם האירועים שהבאנו מורים על גדול רוח זו, שלא כיסו על עצמם ולא ייפו את הדברים. ועדיין, אנו מבקשים מכל מי שמכיר מקורות נוספים שנשמטו מאיתנו, שימהר לשלוח אלינו ישועתו ושמעותו ויחכימנו. גם ההבדל לכאורה בין הקפדות התנאים להקפדות האמוראים, עליו נגענו בקצרה, צריך עיון מעמיק יותר.

⁶⁰ לקראת סוף דברינו, אנו חוזרים למשנה במסכת אבות שהיא הבסיס לגיליון זה. פירושו של הרמב"ם נשמע קצת אליטיסטי ונראה שהוא מכוון לא רק לימי חז"ל, אלא לימיו הוא, כפי שהיה מצפה שינהגו כלפי חכמי דורו (והוא בכללם). בסיום דבריו, באזכור הדחייה של חכמים (יהושע בן פרחיה) את ישוע הנוצרי, ואלישע את גיחזי, נראה שנשכחו ממנו לרגע דברי חז"ל בגמרא סוטה מז ע"א: "תנו רבנן: שלשה חלאין חלה אלישע: אחד שגירה דובים בתינוקות, ואחד שדחפו לגחזי בשתי ידים, ואחד שמת בו ... תנו רבנן: לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, לא כאלישע שדחפו לגחזי בשתי ידיו, ולא כיהושע בן פרחיה שדחפו לאחד מתלמידיו בשתי ידיו". "אחד מתלמידיו" הוא תיקון הצנזורה והכוונה, כפי שתוקן במהדורת שטיינזלץ למשל, לישו הנוצרי. ראה בהמשך הסוגיה שם הביקורת המפורטת על אלישע ועל יהושע בן פרחיה. וראה עוד ברמב"ם הלכות מלכים פרק יא הלכה ז (במהדורות הלא-מצונזרות) שהוא מזכיר את ישו (בשמו) ואת מוחמד (לא בשמו) כחלק מהתהליך העולמי של מעבר האנושות לאמונה באל אחד: "וכל הדברים האלה ... אינן אלא ליישר דרך למלך המשיח ולתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד". וזה כבר עניין אחר.

⁶¹ אולי לא בכדי מסתיימת כך מסכת ברכות, בה נמצא בין השאר הסיפור על מחלוקת תפילת ערבית והדחת רבן גמליאל מנשיאותו כפי שהבאנו לעיל. שמעתי בשם תלמידים של הרב עמיטל זצ"ל שאמר פעם: מי אמר שאין הומור בחז"ל?! "תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם" - אין לך הומור גדול מזה. ואחרים אומרים: למה תלמידי חכמים צריכים להרבות כל כך שלום בעולם? למה הם "מרבים שלום" כל הזמן? כי יש צורך בכך ... אז אם לא נחה דעתנו מסיום חיובי זה, אולי תנוח מהסיום הבא.